

BÁLINT CSANÁD

Mindenféle gondolat egy gazdag avar sír kapcsán

Habent sua fata libelli – idézik sokan, vagy kétezer éve Terentius Maurust, akivel együtt azt is mondhatnók, hogy a nagy régészeti leleteknek szintén megvan a maguk végzete. A dolog természete folytán ui. a titokban elrejtett kincsek és a régen meghalt vezérek, uralkodók sírja sosem régészeti ásatásokon lát napvilágot. („Honnan tudják, hogy itt kell ásni?” – teszik fel a kérdést a régésznek *minden* ásatásnál a látogatók, amire általában ilyesmi a válasz: onnan, hogy maguk ástak itt meszesgördöt/árkot/házalapot stb., s maguk értesítették a múzeumot...) Így adódik, hogy a nagy kincseknek, fejedelmi sírok mellékleteinek elszomorítóan kicsiny hányada jut el a szakemberek kezébe s a múzeumokba („talicskával vittük haza az aranyat”, mondták a nagyszéksósi atyafiak Mórának, mikor az a hun fejedelmi lelet után nyomozott); a többi kézenközön, kisszerű célokra felhasználódván – vagy újabban: a nemzetközi csempészet révén – örökre elkallódik.

Ez történt a Kunszentmiklós bábonyi dűlőjében 1971 februárjában napvilágot látott, kiemelkedően gazdag sírral is. A választások előkészületei közepette a városi tanácstól a kecskeméti múzeumigazgató és régész felesége – a most ismertető könyv szerzői – csak harmadnapra tudtak autót szerezni, hogy a megyeszékhelyről másként megközelíthetetlen Kunszentmiklóstra télvíz idején eljussanak. Ez a késelem jóvátehetetlen veszteséget eredményezett, mert mire a szakemberek eljutottak a faluba, a kincskeresők már teljesen feldúlták a sírt és környékét, s az eltulajdonított tárgyaknak csak egy részét lehetett krimibe illő nyomozási módszerekkel és lélektani érveléssel összeszedni. Ilyen gazdagságú avar sír eddig valószínűleg még nem került elő, s ki tudja, hány évtizedet kell majd várunk, míg a jószerencse – és kevésbé kapzsi emberek – egy hasonló temetőkezés nyomára vezetnek bennünket. Az avar régészetnek pedig azzal az anyaggal kell foglalkoznia, ami a rendelkezésére áll.

E sorok szerzője most elbizonytalanodik, mert a bevezetés után a műfaj szabályait követve itt egy rövid áttekintésnek kellene következnie, mely néhány mondatban fölvezetné az avarok történetét és régészeti kutatásuk helyzetét. Csakhogy ezt tesszük unos-untalan minden közérthetőnek szánt írásunkban, s félő, hogy a *ténylegesen* olvasó

Elvira H. Tóth–Attila Horváth: Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhaigans. Kecskemét 1992. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, a Művelődési Minisztérium és a kecskeméti Petőfi Nyomda Rt. kiadása.) A könyv kiadója dr. Bárh János, a „megyei múzeumok igazgatója”. A német nyelvű kiadás révén a hazai szakemberek mellett a lehetséges olvasói körként elsősorban megcélzott osztrák, német régészek számára vajon kézenfekvő, hogy melyik megyéről van itt szó? Nem érdemelne szót ez az apróság, ha ez nem egy – sajnálatos – tendencia megnyilvánulása lenne, mellyel másutt is találkozunk, s amely szemmel láthatólag nem tekint túl a saját megyéje határain. Így pl. „Studia Comitatus”, azaz „Megyei Tanulmányok” a Pest megyei múzeumok évkönyvének címe (ugyanezen cím rejthetné éppen a szatmáriak kiadványát is), s egyébként is: már maga a „comitatus” fogalma, annak „megye” jelentése a legkevésbé sem annyira egyértelmű a külföldiek számára, mint azt itthon sokan hiszik.

közönség már időnként szeretne valami mást is látni-hallani, mint a belső- és/vagy közép-ázsiai eredet, a Bizánccal való csatározások, az avar előkelők arany ékszereinek örökös fölemlését. Másfelől viszont a maroknyi szakember rezignáltan látja, hogy manapság a kora középkor történetét és régészetét érintve miccsoda elkepesztően dilettáns munkák jelenhetnek meg. (Tévedés ne essék: az utóbbit elkerülendő, úgy vélem: nem a sajtószabadság az, amit korlátozni kellene, hanem ha valamilyen módon lehetne, az emberi butaságot, és főleg annak terjesztését...) Immár huszonvalahány éve annak, hogy ugyanebben a folyóiratban a sumér-magyar rokonság ellen füstölögtem (az akkori főapostol nemrég a budapesti Gellért Szállóban hirdette a tanait), meg azon értetlenkedtem, hogy a jócskán megszaporodott hun-avar-ősmagyar történelem és rovásírás „szakértőinek” akár csak egy része vajon miért nem foglalkozik ugyanilyen intenzitással a magyar régészet más fontos kérdéseivel is? Ugyanilyen súlyú problémakört jelent pl. az Árpád-kori falvak szerkezete, a szarmata kerámia csoportosítása, Pannónia bennszülött lakosságának helyzete a római foglalás idejében, a bronzkori erődített telepek típusai, a Dunántúl és az Alföld eltérő kultúrái a neolitikumban – nem folytatom a példákat, mert mára világossá vált számomra: azért nem fordítanak rájuk figyelmet, mert ezek nem látványos, nem „dicső”, urambocsá’ kimondom: „nem magyar” témák. Nyilván így lett „magyar téma” Attila is. (Attila magyar voltának hagyománya a társadalmunkban több évszázadra tekint vissza – ennek oknyomozása nem fér ide, a tájékozódni, s főleg: a tudomány tényeit és eredményeit megismerni vágyó olvasó kutassa föl valamelyik könyvtárban Bóna Istvánnak a Rubicon c. folyóiratban 1993-ban megjelent terjedelmes tanulmányát.) Napjaink egyik fő-fő hunológusa szerint azért, „mert a hunok is Keletről jöttek”, és minden jel szerint sokaknak egyáltalán nem számít, hogy máskor és főleg: máshonnan, mint Árpádék. (Ami azt illeti, ha már a Nyugat felé való ezeréves igyekezetünkben néhányan valóban annyira fontosnak tartják a keleti népeket, akkor ezen kelet-pártiak közül miért nem szentel valaki figyelmet pl. a jászoknak is, kiknek vére *tényleg* ott csörgedez a Közép-Tisza vidékiek ereiben, hogy a kunokról már ne is beszéljek?! Csak jaj, nehogy rockopera legyen szegény Kun László és Édua románcából!)

Itt aztán abba is hagyhatom a társadalmi tudat, a közművelődés és az aktuálpolitika kibogozhatatlan kapcsolatainak fejtegetését, mert a szóban forgó könyvben szerencsére minderről egy szó sincsen; egy tisztán tudományos feldolgozást tartunk a kezünkben. A szerzőket nem érheti szemrehányás, hogy a leletek és értékelésük a kizárólag magyarul számára hozzáférhetetlenek lennének; a lelet előkerülése évében rendeztek azokból egy kiállítást és kiadtak egy katalógust (*A kunbábonyi avar fejedelem*. Budapest–Kecskemét 1971), majd megjelentettek egy előzetes közleményt (*Cumania I* [Kecskemét 1972] 161–168.) és a legszebb tárgyokról egy kis színes összeállítást (*Művészet* 1975/6, 27–29.). A szerzőpáros – egyik helyen egyes, másutt többes szám első személyben közzéadott megfogalmazásban; vajon miért váltogatva? – kimerítő részletességű leírást nyújt a megmentett tárgyokról, s valamennyi régészeti jelenséget behatóan elemezve megkísérli elhelyezni a kunbábonyi sírt az avar és a kelet-európai steppei kutatás eddig ismert leletei és eredményei között. A kitűnő kiállítású, szép fényképekkel és elemző rajzokkal bőségesen illusztrált könyv német nyelven jelent meg, amit a nemzetközi tudomány szolgálata miatt a legteljesebb mértékben helyeselhetünk. Csak hát a fenti gondolatoktól nehéz elszakadni; mégpedig attól, hogy a régészettel kacérkodók megint csak nem fogják megérteni, mennyi munka és körültekintés szükségeltetik ahhoz, hogy valaki egy valóban tudományos értékűnek tartható művet tegyen le a köz

asztalára. Olvasni ugyebár nem nagyon kell, a fényképek meg itt vannak a vezéri sír aranytárgyairól – könnyen meglehet hát, a kunbábonyi lelet némely tárgyát is elérheti még a végzet, s valamelyiket viszontlátjuk majd, mondjuk egy, a honfoglaló magyar művészet ősi, keleti gyökereit boncolgató műben, tekintet nélkül pl. a honfoglaló magyarok és a kunbábonyi sír halottja között levő mintegy 300 évnyi távolságra – ezt egy lelkes műkedvelőnek semmiből sem áll félrelökni. Egy-egy díszítő motívumot nagyon könnyű kiragadni, majd amellé egy másik hasonlót állítani, akár évszázadokat és/vagy egy fél kontinenst is átugorva, hiszen indák, palmetták, tulipánok és más „ősmagyar” motívumok sokfelé föllelhetők. Mármost, ha valaki ilyen módon és csak Kelet felé pillant ki, akkor megszülethetnek a „hun-, avar- stb. magyar rokonság” „legújabb”, „további” és természetesen: „szenzációs bizonyítékai”, aki pedig hasonló kutatói módszerrel és fegyvellemmel e témakörben netán nyugati irányban kíván kereskedni, akkor meg könnyen azt vélheti: pl. sikerül a 796-ban a frankok által elrabolt avar kincsek, s a 900-as években kalandozó magyarok nyomaira bukkannia, sőt, e két történelmi korszakot és eseménysorozatot egymással összekapcsolnia! Az utóbbi nem e sorok írójának játékos szüleménye; „Az avar kincsek nyomában” címmel többkötetes „mű” jelent meg külföldön. Ebből arról lehet értesülni, hogy a kalandozó hadjáratok az Erik friuli órgróf által az avar kincstárból 796-ban elhurcolt kincsek visszaszerzésére irányuló legitim (sic!) kísérletek voltak! A valódi problémákkal viszont e műkedvelőknek eszükbe sem jut foglalkozni, ott ui. egycsapásra kiderülne, hogy mint minden tudománynak, mesterségnek, a régészeti leletek értékelésének is megvannak az *elemi* alapjai, ami nélkül megmoccanni sem lehet. Legelőször is itt van a kormeghatározás feladata, ami természetesen a kunbábonyi lelet esetében is a tudományos kérdések özönét veti fel. (Érdekes módon ezek az újsütetű régészek és művészettörténészek sosem bonyolódnak bele a kormeghatározás szövevényes feladatába; nagyon szép eszmefuttatások olvashatók pl. a nagyszentmiklósi kincs ábrázolásaival kapcsolatban, *csak* éppen azon kérdések fölött siklanak át, hogy hol és mikor készültek a páratlan aranyedények! Minden részeredmény és megfigyelés ellenére ezt még nem sikerült kifogástalanul tisztáznia a hazai és nemzetközi tudományos világnak.)

Az 568-tól a 800-as évek elejéig terjedő avar kornak az első felébe tartozó, és kb. 680-ig jól keltezhető régészeti leletek korát az olykor velük együtt napvilágot látott bizánci pénzek, valamint bonyolult, az akkori Közép- és Kelet-Európa egész leletanyagát figyelembe vevő elemzések alapján lehet megállapítani. A régészet jelenleg arra képes, hogy a 6–7. századi avar emlékanyagot egy összefüggő 6. századi csoportba, a 7. századit pedig negyed- vagy harmadszázadnyi periódusokba sorolja. Ez meglehetősen részletes korszakolásnak számít, ha Kárpát-medencei szomszédaink vagy a korabeli Kelet-Európa kutatási helyzetét nézzük, de egyszerűen túlságosan tágnak bizonyul, ha a régészeti leleteket pontos történelmi dátumokkal, politikai folyamatokkal kívánjuk kapcsolatba hozni.

Hogy állunk hát a kunbábonyi sír korával? Röviden: a megmentett tárgyak egyértelműen arra a periódusra látszanak utalni, melyet más, eddig vezéri leletekként számon tartott emlékek révén a 630-650 körüli évekre szokás keltezni. (Az avar történelemben ez egy olyan, belpolitikai válságsorozatot követő periódus, melyről különben hiteles források nem szólnak.) Minthogy pedig a kunbábonyi kés tokján látható díszítőelem különben a 8. század legelejétől előforduló, késő avar övveretek jellegzetes vonása, a szerzők – és jó néhány hazai régész – a sír megásását a 650-680 körüli évek tájára teszik. (Tudnivaló, hogy elterjedt felfogás szerint a 680-as évektől új történelmi és régészeti korszak kezdődött a Kárpát-medencében.)

Mi a helyzet a Kunbáonyban előkerült férfi rangjával? A szerzők már a könyv címében megelődgezték, s mindvégig axiómaként kezelték: itt egy avar kagán sírjával van dolgunk. (Sokak előtt ismert, hogy a kora középkorban a török nyelvű népek legfőbb uralkodója a „kagán” címet viselte; számos forrásadat egybehangzóan mutatja, hogy így volt ez az avaroknál is.) Mármost honnan tudhatni, hogy valóban egy kagán temetkezésére bukkantak a kunbányoni homokbányában? Alighanem csak onnan, hogy

1. ilyen gazdag avar leletről eddig nem tudtunk; a korábban ismert „vezéri leletek” – valamennyi még hiányosabb együttesben került el a Nemzeti Múzeumba! – ennél szegényebbek

2. a kunbányoni mellékletek egy része közeli rokonságot mutat a közép-Dneprvidéki Mala Perescsepino-i sírleletével. Ez utóbbi sírt kevéssel 654 után ásták meg, s benne egy eddig páratlan gazdagságú férfit temettek el. A nemzetközi kutatók többsége – e sorok írója is – hajlik arra, hogy a Mala Perescsepino-i leletek gazdájában Kuvratot, a 630–650 között főnnállt Magna Bolgaria kagánját lássa. Ezt az azonosítást időrendi és régészeti-kulturális szempontok támogatják, a monogramos gyűrűk olvasatai pedig szinte kétségtelenné teszik, míg ugyanezt a lelőhely földrajzi helyzete – valójában: a mi roppant hiányos történeti ismereteink – eléggé megkérdőjelezi.

A sírmellékletekben való gazdagság nem feltétlenül pontos mércéje a halott társadalmi rangjának; sokféle körülmény játszhatott közre abban, hogy a sírba több vagy kevesebb olyan tárgy került, mely a Kárpát-medencei talajviszonyok közepette ellenáll a pusztulásnak – márpedig mi elsősorban a *ránkmaradt* tárgyak alapján ítéljük meg a sír gazdagságát, és egy újabb fordulattal: az utóbbi alapján a halott egykori társadalmi helyzetét. Valójában a halottas rítus többféle elemének egybeesése esetén lehet csak arról beszélni, hogy az adott sír valóban „vezéri”, „főnöki temetkezésnek” tartható-e; erről nemrég Németországban egy vaskos értekezés készült. A kunbányoni lelet még a jelenlegi, hiányos összetételében is kétségkívül a leggazdagabb avar kori sírunk, de:

1. a mellékletekben való kiemelkedő gazdagságot, a tárgyak magas technikai színvonalát nem szabad a halott kagáni rangja jelének, bizonyítékának tekinteni. Az avar régészet másfél százados fennállása óta valóban ez a leggazdagabb, múzeumba került leletegyüttes – de ha netán egyszer egy még gazdagabb lát napvilágot, akkor az is kagáni temetkezés lesz, s a kunbányonitól való eltérésre – ha már rangbeli nem feltételezhető – majd valamilyen történelmi magyarázatot keresünk (ismétlem, egy forrásokban néma periódusban!)?

2. annyi tárgy nem kallódhatott el a kunbányoni homokbánya kincskeresőinek kezén, hogy ez a hiány akár csak megközelítőleg is csökkenthetné a Mala Perescsepino-i lelet páratlan gazdagságával összevetve szembeszökő különbséget. (Egyetlen, még ennél is jóval gazdagabb sírleletet ismerünk a kora középkori Európából, a véletlen játéka folytán a kunbányonival közel azonos, a Mala Perescsepino-ival talán még évtizedre is megegyező időszakból. A kelet-angliai Sutton hoo-ban feltárt hajós temetkezésből származó használati eszközök és díszek nagyszerű együttesét ámulva szemléli szakember és érdeklődő. Igen tanulságos az Európa három különböző régiójából származó három lelet gazdagságát s a mellékletek technikai színvonalát egybevetni!) Miért lett volna ennyivel „szegényebb” az avar kagán, mint a Kubán-vidéki bolgárok főfejedelme? (Őt let akadhat százával is, csak hogy mi lenne azoknak a tudományos alapja?) Kuvrat (valószínűsített) sírja gazdagságára magyarázatul fölhozhatjuk, hogy ifjúságában Konstantinápolyban (túszként?) nevelkedett, maga Herakleiosz császár volt a keresztapja, kivel az utóbbi élete végéig megőrizték a barátságot. Ez a kivételes személyi kapcsolat

nem múlhatott el nyomtalanul. No, de mindennek anyagi kihatása mégsem múlhatta fölül azt a tömérdek kincset, mely adó, ajándék, rablott javak formájában 568–626 között az avar kagáni kincstárba áramlott – aminek viszont szinte semmi nyoma sem mutatkozik a ráánkmaradt kunbábonyi sírleletek között! Legföljebb azt a nagy aranykanalat sorolhatjuk a bizánci eredetű tárgyak közé, melyet a kiszálló régészek az első napon még láttak a faluban. A szerzőpárostól annak idején a kanál technikai színvonaláról és díszítéséről szóban kapott tájékoztatás, valamint a Mala Perescsepino-ival való összehasonlítás alapján most megkockázatom a föltevést, hogy a kunbábonyi példány nem Bizánc központi műhelyeiben készülhetett. Ez természetesen semmiképpen sem zárja ki, hogy ne adó, zsákmány révén került volna avar kézre, hanem a bizánci ezüstkanalak most megjelent monográfiáját nézve kétségünk támadhat, hogy akár az értékét, akár a technikai színvonalát nézve is a kunbábonyi mellékletek összessége valóban illő, méltó lehetett-e egy kagánhoz? (Azaz: nem kagánként kapta vagy választotta ki magának a közös zsákmányból vagy adóból.) A szóban forgó, Poltava környéki sírleletben csak ivópohárból van 17 db! – a kunbábonyiból egyetlen ét- vagy ital-készletdarab sem látott napvilágot. A szerzők erre azt hozzák föl magyarázatul, hogy ezt az avar fejedelmet nem a kincseivel, hanem a rangjelző tárgyaival együtt hantolták volna el. Csak hogy jó néhány germán vezéri temetkezést ismerünk a 6–7. századból, bennük szemet gyönyörködtető bronz- vagy ezüstedények, tálak, üvegpoharak vagy korsók voltak – a kunbábonyi „kagán” sírjába miért nem jutottak ilyenek? Annyi minden azért csak nem vesztett el! A kérdéseket könnyű lenne tovább sorolni, míg a meg-alapozott válaszokat rájuk annál kevésbé – abba is hagyom ezt a gondolatmenetet.

A kora avarok jelenleg leggazdagabb sírjának a Duna-Tisza közén való napvilágra kerülése kapcsolatba hozható egy érdekes történeti problémával, nevezetesen az avar fejedelmi székhely lokalizálásával. Nincs itt hely annak kellő kifejtésére, hogy milyen közvetett történeti és régészeti adatok figyelembevételével jutott ez a kutatás annak valószínűségéhez, hogy az avar kagánok központi szállása valahol a Duna-Tisza közén lehetett. Inkább arra a különös egybeesésre hívnám fel a figyelmet, hogy a magyarság „mi-tudatának” földrajzi központja is a Duna-Tisza közébe esik: a Dunántúl, Tiszántúl tájegységneveink ezt kétségtelenné teszik. E nézőpont speciális magyar voltára akkor jövünk rá, amikor e tájneveinket idegen nyelvre kívánjuk lefordít(tat)ni. Kiderül, hogy ezek mindenki más számára értelmetlenek, hiszen e két folyónak több szakasza és természetesen még több *túl*oldala van! Sietek persze leszögezni, hogy súlyos módszertani hiba lenne az avar kagáni székhely feltételezett helyének és a magyar tájszemlélet központjának egybeeséséből máris avar–magyar azonosságra, vagy avar továbbélésre következtetni, de annak lehetőségétől azért nem kell eleve elzárkózunk, hogy a Kárpát-medence szívének megszállásából való kitekintés mégiscsak Keletről hozott szellemi örökség lenne. (A dolgot még bonyolultabbá teszi, hogy a magyar fejedelemség, majd királyság hatalmi központja talán már a 10. század közepétől kezdve a Dunántúlon volt, tehát a tényleges centrum a „mi-tudat” földrajzi központjával nem esett egybe!)

Mindez *idée gratuite*, amit ne fordítsunk le szolgálain a franciából („olcsó ötlet”), hanem nevezzük kötetlen elmélkedésnek. A fő, a tiszteletre méltó dolog maga a kunbábonyi lelet, mely szép, újfajta és sokféle tárgyval gazdagítja az avar kor első felével kapcsolatos régészeti ismereteinket. Ennek gondos közzétételéért pedig mindnyájan a szerzőpárosnak mondunk köszönetet.